

"Wintergezicht buiten de muren van Kampen". Detail linksonder: Hendrick Avercamp als kolfspeler, monogram H A op het ijs (JvG) (Courtesy Rijksmuseum Amsterdam).

Een opvallende dame

door Jaap van Gelderen

Lies van Vliet noemt haar reeks studies naar de 17de eeuw *De eeuw van Avercamp*. Een zinrijke benaming! Inwoners van Kampen hebben vanaf de tweede helft van de 18de eeuw als vraagbaak gediend voor de sedertdien opkomende serieuze Avercamp-studie.¹ Een naoorlogs voorbeeld: in de zomer van 1949 werd in Kampen een tentoonstelling georganiseerd rond de Kamper schilders Hendrick Avercamp (1585-1634) en Barent Avercamp (1612-1679). Dat was een initiatief van de toenmalige gemeentearchivaris de heer Joh. Don. In een maand tijd kwamen daar 6.000 bezoekers op af! Chris Fehrmann, leraar geschiedenis en aardrijkskunde aan het Gemeentelijk Lyceum, schreef een alleraardigste inleiding op het werk van “de Stomme van Kampen”. Ik citeer: “Voor alles boeit hem het ijsvermaak en meesterlijk beeldt hij de alledaagse toneeltjes af die zich daarbij afspelen. Fijn en verrassend is de opmerkingsgave waarmee hij noteert: de bewuste, zelfs op het ijs nimmer hun waardigheid verliezende, notabelen, de lieve gracieuse meisjes met hun zwierige cavaliers, de kolvers opgaande in hun spel, de hardrijders die met verbeterden kortstreek elkaar de loef willen steken of indruk denken te maken op de omstanders. Alles typisch Hollands, door een echte 17de-eeuwer, betrouwbaar, eerlijk en met zichtbaar welbehagen weergegeven. Maar soms toch met een vreemde noot erin, die ons plotse-ling de Vlaamse afkomst en inslag van de schilder verraadt: zijn kennelijke

1. In: Jaap van Gelderen, “Ontmoeting met Avercamp. Een verslag”, in: *Historisch tijdschrift voor de IJsseldelta* 35-1 (juni 2010), 11-22, worden de volgende (oud-)Kampenaren opgesomd: C. Roldanus, stadssecretaris tweede helft 18de eeuw; Johannes van Vloten (1818-1883), historicus; dr. C. Hofstede de Groot (1862-1930), kunsthistoricus. In de 20ste eeuw: de archivariissen mr. J. Nanninga Uitterdijk, C.J. Welcker; de kunsthistoricus Albert Blankert; de journalist Hans Wiersma; onderwijsman Cor Adema. Archivaris Theo van Mierlo heeft in de huidige tijd met zijn topografische studies de Avercamp-studie wezenlijk verder geholpen. Cf. Theo van Mierlo, “De stad van Avercamp”, in: *De Panne* 18-2 (juni 1993), 24-33; al eerder over de topografische betekenis van Avercamp in: *IJsselakademie* 12-1 (maart 1989), 6-13; thans in: *Kamper Almanak 2012*, 129-130 (“Kampen in beeld”).

Detail van "Winterlandschap met schaatsers", ca. 1608-1609 (Schwerin). Na 1615 bijgeschilderd: familiegroep, twee echtparen met kinderen en een min. De broers Peter en Lambert Avercamp en hun gezinnen? Het kereltje links zou dan Barent Avercamp (1612-1679) kunnen zijn (Courtesy Rijksmuseum Amsterdam).

vreugde bij het aanschouwen van rijke kleurige *costuums* [mijn cursivering, JvG]. Hij kan het niet laten de elegante dragers en draagsters daarvan even te doen stilstaan, even te laten poseren te midden van de talloze bewegendes figuurtjes waarvan het op zijn schilderijen wemelt, en hen dan in hun volle statie af te beelden, zonder één détail te verwaarlozen.”² Fehrmann kon zich baseren op de brede studie van mej. Clara J. Welcker, van 1917 tot haar dood in 1946, archivaris van de stad Kampen.³

In deze bijdrage voor Lies van Vliet wil ik een opvallend rijk geklede vrouwspersoon op een “vroeg” schilderij van Hendrick Avercamp centraal stellen, en dan vanuit de vraag of wij bij benadering iets kunnen zeggen over de identiteit van deze dame, die door Lies zeker onder de “Ehrentrijcke joffers” zal zijn gerekend.⁴ Waarom staat zij daar? Was het de zucht als “Stomme” om de hele wereld, van hoog tot laag, in beeld te brengen? Naast

2. C.N. Fehrmann, “De Avercamps en hun tijd”, in: Joh. Don, *Avercamp. Tentoonstelling te Kampen in de Schepen zaal van het Oude Raadhuis, 9 juli-13 augustus 1949. Catalogus*, 3-6.

3. Clara J. Welcker, *Hendrick Avercamp 1585-1634 bijgenaamd “De Stomme van Campen” en Barent Avercamp 1612-1679, “Schilders tot Campen”* (Zwolle 1933). In 1979 verscheen een reprint.

4. E.G. van Vliet, *De stad van Avercamp. Kampen in de zeventiende eeuw. 6. Over edele ehrentrijcke joffers, ehrlievende borgersvrouwen en onkuysche vrouluuyden*, Kampen 1991 (Kamper Genealogische en Historische Bronnen, deel 11). In deze prachtstudie, die bredere verspreiding had verdiend, wemelt het overigens van hardwerkende “kuysche” vrouwen.

de gestalten die Fehrmann opsomt: kereltjes die aan de wand piesen of tegen een hoog opgerichte galg; op het ijs gevallen meiskes in blote konten. Maar ook jagers, stropers, zwervers: niet vreemd in de omgeving van deze stad. Dan was deze *grande dame* een van de vele anonieme figuurtjes waarmee Avercamp zijn werk rijkelijk stoffeerde – en blijft ons zoeken naar “historische” personen en locaties een wel amusante, maar vergeefse zaak. Toch wil ik een poging doen tot identificatie, het geheim zoeken te benaderen.

Het schilderij in kwestie

In het Staatliches Museum te Schwerin (Mecklenburg-Voor-Pommeren in Noord-Duitsland) bevindt zich een *Winterlandschap met schaatsers* uit circa 1608-1609, olieverf op paneel, 67,5 x 115 cm. Na 1615 moet Avercamp de familiegroep linksonder hebben toegevoegd (zie afbeelding). Rechts op het ijs een grote tent met de driekleur (de Prinsenvlag). Ons gaat het in de eerste plaats om de rijk geklede dame op de voorgrond die ons aankijkt, en vergezeld door twee chaperonnes, links een gepluimde edelman en, op de rug gezien, een heer in een opvallend rode mantel gekleed.⁵ De kleding van deze “edele joffer” wordt nader besproken door Bianca du Mortier bij het onderdeel “Aspecten van het kostuum” (bij Avercamp). Hier heet het: “de vermeende Portugese”, het is overduidelijk een dame uit dat land.⁶ Tussen twee haakjes: aan de kleding te zien (zwart-rood) worden rechts op de voorgrond twee Amsterdamse weesjongens afgebeeld, zwaaiend met modieuze hoeden.⁷ Het schilderij stamt waarschijnlijk uit Avercamps Amsterdamse periode (hier kreeg hij zijn leerschool). Het onderzoek baseerde zich tot nu toe op de aanname dat Avercamp misschien wel in Amsterdam, maar toch zeker niet in het afgelegen Kampen dergelijk rijk gekostumeerde personen

5. Pieter Roelofs e.a., *Hendrick Avercamp. De meester van het ijsgezicht*. Rijksmuseum Amsterdam 2009, p. 45 (afb. 33). Dit rijk geïllustreerde boekwerk vergezelde een grote expositie, een samenwerkingsproject tussen het Rijksmuseum in Amsterdam en de National Gallery of Art in Washington (DC), 2009-2010. Welcker omschrijft het schilderij uit Schwerin als *Winterlandschap met talrijke schaatsenrijders*. Zij wijst op de boerenwoningen, de spitse kerktoren, en enkele bomen daartussen, met op de voorgrond twee families “die geportretteerd schijnen te zijn” (p. 210, onder nummer S 73). Aan de dame op de voorgrond besteedt zij geen bijzondere aandacht.
6. In: Roelofs, 141-163, p.158.
7. Du Mortier, p. 147. De Kamper kleuren voor de weeskinderen waren “grau en blau”, *idem*, p.172 (noot 24), zij onderzocht dit in het Stadsarchief Kampen. Amsterdamse weesjongens staan ook, in felle kleuren, afgebeeld op een *Wintergezicht met een turfchip* (Genève) dat door Welcker geïdentificeerd werd als in Ijsselmuiden! Cf. Welcker, p. 209, Afb. XIV; Roelofs, p. 58 (afb. 31). Ook dit schilderij dateert uit ca. 1608.

kan hebben gezien en anders zijn voorbeelden koos uit zogenoemde *kostuumboeken* die zijn leermeesters, deels met een Vlaamse achtergrond, bezaten (ook Fehrmann merkt dit laatste op). Het een hoeft het andere overigens niet uit te sluiten!

Gemeentearchief Kampen

De jongste generatie onderzoekers hoeft de Kamper archieven niet links te laten liggen bij hun Avercamp-studies (men kón denken dat Clara Welcker alles wel moest gezien hebben en opgeschreven). Hernieuwd archiefonderzoek heeft nog steeds verrassingen in petto. Juist door het geduldige spitwerk van Kees Schilder en Lies van Vliet, waarvoor we hun niet dankbaar genoeg kunnen zijn, kunnen tal van feiten en bijzonderheden worden toegevoegd om gevestigde beelden scherper te krijgen of zelfs te doen tuimelen (door allerlei verbanden te zien). Du Mortier kreeg in de studiezaal te Kampen te horen dat er in de tweede helft van de zestiende eeuw banden waren tussen Kampen en Lissabon via het handelshuis van de familie *Cunretorf*, zodat het plausibel moet worden geacht dat een “Portugese” *zelfs* in het straatbeeld van Kampen kan zijn gesignaleerd.⁸ Over deze beeldvorming komen we aan het slot van deze bijdrage terug. Zo kwam Du Mortier tot de vaststelling van een “vermeende Portugese” - want de kleding was toch overduidelijk die van een dame uit Portugal. De mogelijkheid dat het hier zou gaan om Emilia van Nassau, de lievelingszuster van Prins Maurits, gehuwd met Don Emanuel van Portugal, lijkt weinig plausibel: zij bracht immers wel een bezoek aan de stad Kampen (in 1620) zoals Lies van Vliet aantoot⁹, maar of zij in Portugese dracht zal zijn gekleed als Prinses? En: wat doet zij dan op een schilderij uit ca. 1608?¹⁰

8. Du Mortier, a.a., 156-158. Cf. J. Nanninga Uitterdijk, *Een Kamper Handelshuis te Lissabon 1572-1595. Handelscorrespondentie, rekeningen en bescheiden*, Zwolle 1904, CXIV, 584 blz. Uitterdijk was van 1873-1917 archivaris van de stad en heeft talloze bronnen uitgegeven, waaronder de belangrijke *Registers van Charters en Bescheiden*.
9. E.G. van Vliet, *De stad van Avercamp. Kampen in de zeventiende eeuw. 5. Feesten en bijzondere dagen*, Kampen 1988 (Kamper Genealogische en Historische Bronnen, deel 5), 77 (“Hoog bezoek”); Van Vliet noteert een bezoek van de Prins van Portugal in 1616 aan Kampen, waar hij uitbundig onthaald werd in de Herberg van Hans Snel (“bien étonnés de se trouver ensemble”: was hij verwant aan de handelspartner van Cunertorff in Lissabon met dezelfde naam, die in het onderstaand verhaal centraal staat?). Cf. Welcker, a.w., 45, die huiselijk over de Prinses opmerkt: “zeer ongelukkig gehuwd.”
10. Du Mortier oppert de mogelijkheid dat Emilia de geheimzinnige dame kan zijn geweest die wel geïdentificeerd wordt met de “Koningin van Bohemen.” Zij verwerpt deze aanname echter, zonder positief te willen kiezen vóór de identificatie van deze elegante dame met de “Koningin”, a.a., 161-162.

Boven:
"Winterlandschap met schaatsers",
ca. 1608-1609, aanwezig in Schwerin
(Courtesy Rijksmuseum Amsterdam).

Links:
Een Portugese dame met twee heren.

Meer schilderijen?

De “Portugese” dame-met-twee-heren komt ook voor op een schilderij *Schaatsenrijders in een dorp*, niet prominent op de voorgrond, maar in de linkerhoek geplaatst.¹¹ Boeiender echter is het signalement bij Roelofs c.s. – niet bij Welcker – van *Wintergezicht* van een anonieme schilder, olieverf op paneel, 87x121 cm., dat een exacte kopie lijkt te zijn van het Schwerinse schilderij: de familiegroep links ontbreekt echter, zodat het geschilderd moet zijn voor 1615 (zie boven). De Prinsenvlag ontbreekt, de tent is vervangen door een hogere bebouwing. Het schilderij hangt in “Museu de Évora”, een Portugese universiteitsstad, ten zuidoosten van Lissabon. Tableau! Geen verwijzing naar de Oranjes, maar wel een Portugese dame in dezelfde setting als bij Avercamp in 1608. De schilder is onbekend – een medeleerling van Avercamp? –, maar Du Mortier moet erkennen dat de relatie Kampen-Portugal steeds sterker wordt, zij “ontdekt” de studie van de vroegere Kamper archivaris Nanninga Uitterdijk.¹² Zou het mogelijk zijn dat iemand uit de Amsterdamse of de Kamper clientèle opdracht heeft gegeven voor de vervaardiging van dit “Hollands-Portugese” schilderij?¹³ (Persoonlijk denk ik dat “Amsterdam” of “Kampen” weinig uithaalt bij de vaststelling van de identiteit van onze opvallende dame). Maar wie zou zij kunnen zijn?

Handelsnetwerken

Kuinre, turf, turfhandel naar Holland (via Kampen?) waar Gouda de stapelmarkt was voor deze bron van energie. Stapelmarkt naar Vlaanderen met zijn vroege industrialisering (textiel). Brugge, en na de verzanding van de toegangsweg naar zee, de snelle opkomst van Antwerpen, de metropool aan de Noordzee,¹⁴ met verbindingen naar Lissabon en verder: Brazilië, de

11. Roelofs, *a.w.* p. 46 (afb. 35), ook gedetailleerd op p. 155 (afb. 201): “een rijk geklede vrouw tussen twee mannen”. Cf. Welcker: *Ijsvermaak bij een dorp*, *a.w.* 204 (Afb. XVI, plaat IV). Welcker signaleert ook een kopie van het Schwerijnse schilderij op Longford Castle in Groot-Brittannië: “heer in roode mantel, gespoord edelman en vrouw (...)”, p. 209 met de driekleur! Dit schilderij wordt niet genoemd in Roelofs.
12. Du Mortier, *a.a.*, 157, waar beknopt en duidelijk aan de studie van mr. J. Nanninga Uitterdijk wordt gerefereerd (zie noot 8). Ook werden vele publicaties van Kees Schilder geraadpleegd (Roelofs, *a.w.*, p. 183).
13. Jonathan Bikker, “De vroege eigenaren”, in: Roelofs, p. 119-127 somt een flink aantal Amsterdammer eerste eigenaren op. Zij verschaften wellicht ook wel eens een opdracht omdat het genre hen beviel?
14. Over de vroege periode de prachstudie van Wim Blockmans, *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland, 1100-1560*, Amsterdam 2000, 750 blz. Het slothoofdstuk heet “Naar de open zee”, p. 649-657.

In de 18de eeuw werd door C. Ploos van Amstel de discussie geopend over deze groep personen op een tekening van Hendrick Avercamp: is hier de "Winterkoning" afgebeeld? "Elegant gezelschap op het ijs in Den Haag", Haarlem, Teylers Museum. In december 1626 brachten "de Winterkoning" Frederik V van de Palts, zijn vrouw Elisabeth Stuart, twee zoons, en Prinses Amalia van Oranje, een bezoek aan Kampen, vergezeld door overste Nic. Smelsinck. Zij kwamen uit Harderwijk en reisden door naar Hasselt, januari 1626. Op de achtergrond de St. Stephanuskerk van Hasselt? (JvG).

Levant, de zeeweg naar India en Oost-Indië. Amsterdam dat de graanhandel en de haringvangst van de Hanzesteden aan de Oostzee aan zich trok. Na de val van Antwerpen in 1585, met de blokkade van de Scheldemond, de verplaatsing van de zeehandel ("buiten dunen") naar Middelburg, Amsterdam, Londen, Hamburg. In 1580 was Portugal onderworpen aan het Spaanse gezag, waardoor de hele nieuw "ontdekte" wereld (Columbus!) – de Amerika's, de kusten van Afrika, Azië (China, Japan), het geheimzinnige Zuidland (Australië) – door pauselijk gezag gedekt, onderworpen was aan de "Coningh van Hispaingen". De Reformatie (1517) tartte het pauselijk gezag en in de Lage Landen brak een Opstand uit (1568) onder leiding van de Prins van Oranje, tegen de Spaanse "tyrannie". Het gevecht om de vrije

Graan vanuit de Oostzee naar bijvoorbeeld Portugal was een belangrijk handelsgoed (Particulier bezit).

zee (en de vrije koophandel) was begonnen: piraten, kaapvaarders, watergeuzen, werden de stamvaders van marine en koopvaardij (hier en in Engeland, een geduchte concurrent). Met de driekleur, de Prinsenvlag in top! Wat de Portugezen konden – de zeeweg naar het Verre Oosten vinden; wat de Spanjaarden hadden gedaan: de Grote Oceaan exploreren via straat Magelhães, konden de Zeven vrijgevochten gewesten toch ook (dachten zij vermetel). In 1579 was een Unie van Utrecht gesloten, in 1581 zwoeren de Staten Philips II als koning af. In 1597 werd de tuin van de Zeven Provinciën

gesloten geacht, het begin van de Republiek. De oorlog zou pas in 1648 met de Vrede van Münster beëindigd zijn, de godsdienstgrenzen en de grenzen op de kaart van Europa lagen voorlopig vast. De verder liggende wereld werd grootscheeps gekoloniseerd.

“Vrije Hanzestad Campen”

Kampen, de “onderneming” van kooplieden en schippers, strategisch gelegen voor rederij en verre handel, met een economisch interessant achterland: de IJsselschipperij, Deventer, Zutphen, het Rijnland (met Keulen als centrum, aan het Domplein lag een *Kamper Hof*¹⁵). Maar vooral was Kampen een scharnierpunt tussen de Oostzeehandel en de “rest” van Europa, inclusief de Franse havens en Lissabon. De onweerstaanbare opkomst van Amsterdam (zeker na de terugkeer van Antwerpen onder Spaans bestuur) kon Kampen *natuurlijkerwijs* niet evenaren: het grondgebied van de stad bleef te beperkt, het Zuiderzeewater vaak te dreigend, en de IJssel te onbetrouwbaar (zand). Zo moest Kampen nieuwe uitdagingen aangaan om te overleven (het is het verhaal van haar toekomst). In 1578, parallel aan Amsterdam, was de stad overgegaan naar de Reformatie. Grote kooplui die in Kampen de Reformatie hadden helpen bevorderen, trokken naar Amsterdam (Hudde, Martens, Rutgersz, van Campen, de familie Bas¹⁶ (met dochter *Elisabeth Bas*).¹⁷ Het geslacht Kuyntretorf, dat vanaf eind veertiende eeuw aanwijsbaar in Kampen woonde, bleef overwegend rooms-katholiek.¹⁸ De belangrijkste figuur uit de generatie waartoe Gaspar Kuyntretorf behoorde, was zijn oudere broer Simon, koopman, reder en bestuurder. In zijn woning verbleef in 1580 Jan de Oude, Graaf van Nassau, die zijn jongere broer vergezelde op “werkbezoek” in Kampen. Terwijl Jan, de overtuigde calvinist, sprak met de rooms-katholiek Kuyntretorf, overlegde Willem van Oranje, zijn broer, op steelse wijze met de eerste Kamper gereformeerden

15. Cf. Kees Schilder, “Een vergeefse reis van Kampen naar Keulen”, in: *Historisch tijdschrift voor de IJsseldelta*, 36-1 (dec. 2011), 9-18, p.14.

16. Zij is een van de vijf in Kampen geboren vrouwen die opgenomen zijn in het Digitaal Vrouwenlexicon dat is opgezet door de historica dr. Els Kloek (1952).

17. J.G. van Dillen, *Amsterdam in 1585*. Het kohier van de capitale impositie van 1585, Amsterdam 1941. Gabri van Tussenbroek, *Amsterdam in 1597. Kroniek van een cruciaal jaar*, Amsterdam/Antwerpen 2009.

18. K. Schilder, “Genealogie van het Kamper geslacht Kuyntretorf”, in: *Kamper Almanak 1990*, 178-203 en: “Genealogie van het Kamper geslacht De Lege / Kuyntretorf de Lege”, in: *Kamper Almanak 1991*, 203-239. Schilder standaardiseert de familienaam, die zeer verschillend werd geschreven.

over de te volgen tactiek om de stad in haar geheel aan Staatse zijde te krijgen.¹⁹ In juli 1580 was de stad een *safe haven* voor de bij Coevorden zwaar gewonde “Grave Wilhelm” van Nassau (1560-1620), de zoon van Graaf Jan.²⁰ De Kamper artsen waren goed en de stad lag daar relatief veilig, strategisch gezien waren er vele doorreismogelijkheden, juist via het water.²¹ Ook in de 17de eeuw was de stad een veilige plek voor zieke en gewonde militairen, dit op “verzoek” van Prins Maurits.²²

Soms kreeg Kampen nieuwe mogelijkheden in de schoot geworpen, bijvoorbeeld toen zij immigranten – vluchtelingen – uitnodigde (de Walen die extra textielnijverheid hier vestigden, de “*Nye Draperie*”, vanaf 1592). De poging – met aantrekkelijk propagandamateriaal²³ – de Engelse *Merchant Adventurers* aan de stad te binden die Stade (tussen Cuxhaven en Hamburg) hadden verlaten, mislukte (1598). In Amsterdam was alles *booming*: de Gouden Eeuw brak aan, zelfs het kopergeld glansde. De gouden tijd van Kampen (en van Zwolle) lag in de 14de, begin 15de eeuw (en volgens de magistratuur van alle tijden: in de toekomst). Die van Antwerpen was abrupt afgebroken in 1585. Toch werkten daar de boekdrukkers Plantijn en Moretus en schilderde Pieter Paul Rubens er.

Kuinretorf

De familie ontleende haar naam aan Alijt Kuinreturf, gehuwd met Jacob Johansz. (ovl. 1509), een burgemeester van Kampen uit de familie De Lege (het kwam meer voor dat het nageslacht zich noemde naar een vrouw die, sociaal gezien, hoger op de maatschappelijke ladder stond). Eén van zijn broers heette Jasper Jansz. (ovl. 1534). Het waren kooplui, reders, bestuur-

19. R.J. Kolman, “Traditie, trouw en tolerantie”, in: *Kamper Almanak 1994*, 143-220; deel II in: *Kamper Almanak 1995*, 139-229. Kolman tekent fijnzinnig de situatie van de katholieke gebleven Kampenaren tussen bevrijding en religievrede. Over Willem van Oranje en Rutger Hudde, deel I, p. 178.

20. P. Schoonberg (vert.), *Ubbo Emmius, Willem Lodewijk, graaf van Nassau (1560-1620). Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe*, Hilversum 1994, p. 87, (oorspronkelijk Groningen 1621).

21. Lies van Vliet heeft op deze strategische ligging meermalen geattendeerd, het meest in: E.G. van Vliet, *De stad van Avercamp. Kampen in de zeventiende eeuw. 7. Water en wind; leven tussen Zuiderzee en IJssel*, Kampen 1999 (Kamper Genealogische en Historische Bronnen, deel 19), p. 196.

22. E.G. van Vliet, *De stad van Avercamp. Kampen in de zeventiende eeuw. 3. De gezondheidszorg*, Kampen 1985, p. 44. De kosten kwamen ten laste van de “armenbuydel”!

23. Wij danken hieraan de bekende stadsplattegrond van Paulus Utenwael. Cf. Th.M. van Mierlo, *Paulus Utenwael en zijn “koopereen plaete van die contrafeytinge der Stadt Campen*”, uit 1598, Kampen 1996

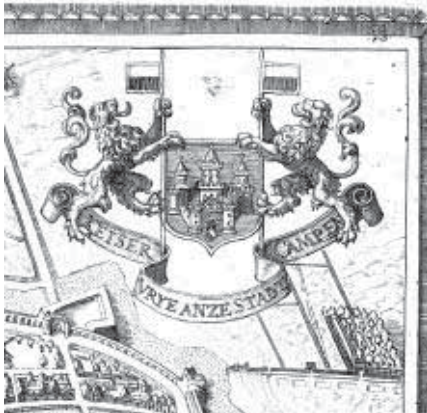

Het "reclamegedicht":

"Een keizerlijke, vrije stad, lid van de zeebond [de Hanze]: Weiden [Campos, Campi] heeft God besproeid met gerechtigheid en met het vereren van de waarheid, doordat Hij, ruig als Kampen [de weide, de stad] was door doornen, stuk voor stuk het giftig kruid uitrustte, dat schadelijk was geweest voor de kudde.

O, driewerf gelukkig Kampen, dank zij heerschappij, ligging en praktische ervaring, rivier en gebied, indien het gegeven wordt te kennen gerechtigheid in Christelijke vroomheid" (vertaling dr. H.M. Mulder, Kampen 1980).

De dichter duidt hier op de Reformatie, die "eenheid" had geschapen in de stad, in tegenstelling tot concurrenten die dongen naar de komst van de Merchant Adventurers. Delfts-haven ging met de eer strijken.

"Vrije Hanzestad Kampen"

Details van de kaart van Paulus Utenwael uit 1598 (facsimile 1996).

ders, geestelijken (vrouwen en mannen). Toch is ook van een voorvader in mannelijke lijn bekend dat hij in Hanzeverband handel dreef op Brugge, Riga, Holland (1479), handel die een generatie later zich uitbreidde tot Frankrijk, Engeland, Duitsland en het gehele Oostzeegebied. In de derde generatie treedt in Kampen Hendrick Kuinretorf (ovl. 1552) naar voren, koopman, reder, bestuurder (en als zodanig meermaals afgevaardigd op belangrijke missies voor de stad). Met Margaretha Glauwe had hij vijf zonen en twee dochters, Gaspar (Caspar) was de derde zoon, waarschijnlijk vernoemd naar zijn oudoom Jasper. Ook verwekte Hendrick sr. een bastaardzoon, Hendrick (de Oude), en ook van hem stamt een staak van de familie Kuinretorf.

Detail van "Wintergezicht buiten de muren van Kampen". Zicht op de stadsmuren van Kampen aan de landzijde, omgeving Broederpoort, ca. 1613-1615, in ieder geval aan de vooravond van de ophoging van de poorten onder leiding van Thomas Berentsz (Courtesy Rijksmuseum Amsterdam).

Handelshuis in Lissabon

Lissabon

In 1571 vestigde *Gaspar Cunertorff* – zó schreef hij zijn naam – vanuit Kampen een Handelshuis in Lissabon. Een opleiding – van vijf jaar – tot koopman moet hij hebben genoten bij Cornelis Loefssen in Amsterdam (later Dantzig). Gaspar vertrok naar Lissabon over land via Brussel, in welke stad hij de bekende Arent toe Boecop ontmoette, die in deze hoofdstad lobbyde voor Kampen: “[...] daarna is Jassper Cundertuorff op Hoff ghecomen, de toe poste wolde nae Lissebonen, den toe gast ghebeden.”²⁴ In Lissabon werkte

Lissabon, Baai, met Belemtoren, begin 16de eeuw, ter herinnering van de tocht van Vasco da Gama om de Kaap naar India, 1497-1499 (oude prent part. bezit).

Gaspar Cunertorff samen met Hans Snel uit Deventer en Jan Janssen (die *neve* wordt genoemd) uit Kampen.²⁵ Een dergelijke maatschap werd als een “vrundtschap” aangeduid, wij zouden zeggen: tot mijn netwerk behorende.²⁶ Om de onderlinge banden te versterken werden huwelijken gearrangeerd. Gaspar huwde met een Portugese dame, Maria Galoa. Haar nichtje Anna Galoa behoorde mede tot de uitgebreide “familie”, waarvan we drie zoons en twee dochters bij name kennen. Volgens eigen zeggen had Gaspar “een huis vul kinders” (1584). Ook oomzeggers van Cunertorff uit Kampen leerden een tijdje het vak bij hun oom in Lissabon. Bijvoorbeeld twee zoons van zijn oudere broer Simon, Hendrick en Johan; de laatste werd omstreeks 1578 naar India gezonden omdat hij verliefd was geworden op een verkeerde partij (er werd weinig meer van hem vernomen). Hendrick keerde terug naar Kampen (en stierf, na een gezin gesticht te hebben, in de jaren van de pest die Kampen teisterde rond 1600).

24. Over Arent toe Boecop: R.J. Kolman, a.a., II, 219-220. Citaat: *Uittreksels uit het dagboek van Arent toe Boecop*, Deventer 1862, p. 220, d.d. 20 oktober 1571.

25. In het “Boeck van Getuigenissen”, 1572, heet hij Jan Jansen, zoon van Johan van Grafhorst en Betthe Louwe, reeds overleden. Jasper van Breda en Henrick van Ensse getuigen dat hij als een *vrom geselle* bekend staat. *Handelshuis*, p. XII.

26. H. Brand, Egge Knol, *Koggen, Kooplieden en Kantoren. De Hanze, een praktisch netwerk*, Groningen 2010, p. 224 (Bert Looper, “Koopliedennetwerken en de Hanze”).

Anna Galoa werd in 1577 verloofd aan Jan Janssen, de handelspartner. Zij waren nog jong en Janssen zou eerst enkele jaren de firma gaan vertegenwoordigen in Kampen, Amsterdam, Antwerpen, Lübeck, Dantzig, Koningsbergen. Maar de tijden zijn zorgelijk, zeker politiek gezien, en nieuwe ideeën zijn aantrekkelijk. Soms is er de verleiding van de vreemde vrouw: kortom, de zakelijke overeenkomst wordt verbroken, en Anna Galoa doet intrede in een Portugees klooster. Dat werd door oom Gaspar beslist voor haar: voor hem waren, als degelijk koopman en goed-katholiek, (trouw-)beloften heilig. Over deze hele affaire is tussen 1585 en 1593 een en andermaal proces gevoerd in Kampen (en de processtukken zijn daarom beland in het Stadsarchief).²⁷ Hieruit wordt ook duidelijk welke goederen de firma te Lissabon zoal verhandelde. Een wonderlijke opsomming: argil (wijnnaarde); Brazielhout (ook voor verfsoorten en geneesmiddelen); elandhuiden; granen (uit de Oostzee-landen); katoen; klokken en klokkenspijs (na de laaglandse beeldenstormen!); olifantstanden; olie; parels; laken, diverse soorten; scheepsbenodigdheden; vele soorten specerijen (een moeilijke maar lucratieve handel, vooral de peper); suiker; vruchten; was (voor de kaarsen); wijnen; ijzer; zout.²⁸

In Antwerpen werd de firma vertegenwoordigd door de *factor* Adriaen Speelman.²⁹ Als Cunertoff zich bezorgd maakt over oorlogssituatie in zijn vroegere vaderland schrijft Speelman, leukweg: “als wy het water ende de vaert liber hebben”, de nering ongestoord door kan gaan.³⁰ Sedert 1580 was in Portugal de algehele toestand verder verslechterd. De koning was gestorven en ook zijn directe opvolger, er waren nu slechts “bastaarden” die pretendeerden recht te hebben op de troon.³¹ Zij stortten zich in doldrieste avonturen, zoals een *raid* in “Morenland” (Marokko), die fataal afliep voor

27. Rechterlijk Archief Kampen [RAK], inv. nr. 107.

28. *Handelshuis*, p. XIV-XCI (‘De handel der Vennootschap’)

29. Speelman behoorde in Antwerpen tot de beter gesitueerde middenklasse qua vermogen. Een mooie studie over Antwerpen in deze periode: Guido Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*, Amsterdam/Antwerpen 1996. Marnef denkt dat het hier om het beroep van speelman gaat, p.134.

30. *Handelshuis*, XXXVII, merkt op dat Spanje aanvankelijk niet doorhad dat juist de vrije handel de hartader was van de Opstand.

31. Don Antonio en zijn twee zoons, waarvan we de jongste reeds tegenkwamen: Don Emanuel die in het geheim met de zuster van Prins Maurits, Emilia, huwde. Ook zij hadden deels een marraanse achtergrond en probeerden de Portugezen op te zetten tegen de Spaanse koning. Don Emanuel zocht steun voor zijn streven bij de Staten-Generaal en de Koningin van Engeland. Op het eind van zijn leven kreeg hij, gescheiden levend van zijn vrouw, een jaargeld van de Aartshertog in Brussel.

Henrick van Wilsen te Campen aan Jan Jansen te Amsterdam, 3 oktober 1584 (per veerschip). Opschrift: "En erbaeren ende seer discreten Johan Jansen van Campen, minen gunstighen vrundt, tho huis by Berent Rotgersen in die Warmoesstraete in t Waepen van Campen. In Amsterdam 1584."

De ontvanger tekende op de rug aan (bovenste deel van de afbeelding): "Anno 1584 in Amsterdam onttf., den 4 October, vnde werdt weder beantwoert" (Gemeentearchief Kampen.)

de pretendent. Koning Philips II van Spanje bezette toen het buurland en direct begon hij de voorraden van alle Handelshuizen te vorderen. Cunertorff klaagt "[...] binnen 3 Jaeren 4 coninghen hier gehadt [...]" (18 september 1581), de Spaanse koning is hem binnen de kortste keren meer dan 13.000 dukaten schuldig. De Inquisitie moet met hernieuwde ijver op zoek naar ketters, Joden en Moren. Nu was er vanaf het eind van 15de eeuw een grote uitstroom van Spanje naar Portugal gegaan van vermeende Joden, *marranos* geheten. Zo ontliepen zij de vonnissen van de Inquisitie en de uitvoering daarvan door de overheid (autodafe's). De Moren waren naar Noord-Afrika verdreven. Vonken van Humanisme en Protestantisme werden uitgedoofd op het Iberisch schiereiland. De Marranen, handelaars op wereldschaal, bleven in Portugal *bon-catholique*. Zij werden ook wel "Nieuwe Christenen" genoemd.³² Onder de handelsrelaties van Cunertorff treffen we

hen meermalen aan.³³ Een citaat: “De Kamper koopman Hans Snel, die overigens altijd met de grootste achting en waardering over diezelfde “heil-loze” kooplui schrijft, maar die evenals de Zuid-Duitser Rott fel op hen gebeten is, als hij hun concurrentie ducht, bericht op 9 februari 1578 vanuit Lissabon aan Adriaan Speelman te Antwerpen, verbitterd: “Mij dunckt, dat de joeden [met hun Oost-Indische monopoliehandel] ons overal omstoe-ten.”³⁴ Maar toen Philips, *el Rey*, zijn armen uitstrekte naar Portugal werd door velen ook dit land verlaten. Zij trokken naar Brazilië, naar India, de landen rond de Middellandse Zee (Italië, Turkije, Marokko), en naar de Opstandelingen in het Noorden. Vooral naar Antwerpen en ook naar Londen, Hamburg, Emden, Keulen en Bazel, steden waarheen nieuwe “ket-ters” konden uitwijken, uiteraard om de handelsrelaties die zij meebrach-ten. “Portugaelsche” kooplui werd een synoniem voor “Joodse” kooplui.

Midden jaren tachtig liepen Cunertorffs zaken vast, niet in de laatste plaats doordat Jan Janssen (op den duur zich noemende Johan Jansz van Campen) zich de winnende partij kon noemen bij de gevoerde processen, hoe-wel niet alles duidelijk wordt uit de bronnen. Waren de rechters partijdig? Was het handelsrecht aan het veranderen? Zij zochten steun bij koopman Rutger Hudde in Amsterdam (de oud-Kampenaar), die goed bekend was met de “Portugaelsche” handel.³⁵ Politiek gezien zal mee hebben gespeeld dat Portugal deel was geworden van het Spaanse Rijk, waardoor de Portugese kooplui die acteerden in de Nederlanden in feite tot de “vijand” behoorden, tenzij zij geprivilegieerd waren.³⁶ Janssen had duidelijk gekozen voor een Hollandse carrière, *Cunertorff* had wortel geschoten in Portugal, waar hij vele stormen had doorstaan: oorlog, bezetting, de pest, honger, plundering van zijn voorraadschuren, buiten de stad gelegen. Maar hij had ook rijk-dommen vergaard en een grote familie gesticht.³⁷ Gaspar en zijn partner

32. Nanninga Uitterdijk schreef over hen in *De Tijdspiegel*, III, Den Haag 1898, p. 165v.

33. Mr Izak Prins, *De vestiging der marranen in Noord-Nederland in de zestiende eeuw*, Amsterdam 1927, p. 121 somt enkele namen op.

34. Prins, *a.w.*, p. 120. *Handelshuis*, p. 60-61.

35. Het bovenstaande is voornamelijk gebaseerd op Nanninga Uitterdijk, *Een Handelshuis*, Inleiding. De jurist Uitterdijk maakt zich bijzonder boos over de “vermeende” incompe-tentie van de Kamper rechters en de brutaal optredende Jan Janssen, *a.w.*, p. XCII, “De Procedure”. De geleerde inleiding zou een afzonderlijke hertaling verdienen.

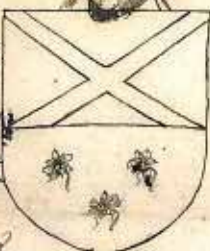
36. Zie hiervoor, *passim*, de studie van Prins.

37. Uit een testament blijkt dat er in 1600 nog minderjarige kinderen van hem in leven waren. Zie: Rechterlijk archief Kampen, Inv. 136, 1600, fol. 106. Zij erfden van twee nich-ten van hun vader Gaspar, de joffers Bette en Wobbeke Glauwe, zie over hen: *Kamper Almanak 1948-1949*, p. 160.

De Vliegende vinger
 Wingerd van de
 Conde.

De vliegende vinger
 en de vinger de
 vinger.

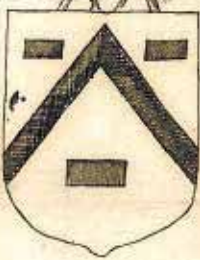
De vinger de
 vinger, en de vinger
 vinger.

Conde, de vinger de vinger de vinger.

De vliegende vinger
 de vinger de vinger.

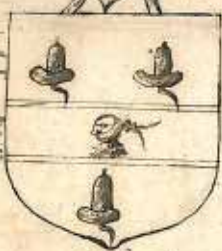
De vliegende vinger
 de vinger en de vinger de vinger.

De vliegende vinger
 en de vinger de vinger,
 en de vinger de vinger,
 en de vinger de vinger.

De vliegende vinger
 en de vinger de vinger.

De vliegende vinger
 en de vinger de vinger,
 en de vinger de vinger,
 en de vinger de vinger.

glauwe.

De vliegende vinger
 en de vinger de vinger.

De vliegende vinger
 en de vinger de vinger.

Jacob, Gerrit en Batta.
 De twee zonen heb ik geheet en zijnde ongetrouwt gestorben, al tot hooft jaer gecomen sijnde.
 De tweede getrouwt met juff. van Twickel: Hier van gheen kinderen na gebleven.
 Batta is getrouwt met J^r Egbert ten Bossche. Hier van een zoon, noch in Heeren tijd en getrouwt met

2 Caspar sijnde geryft na Portugal, J^r aldaer, comen te trouwen, na mijn becomen informatie met Haer kinderen

De vrienden tot Liffabon sullen hier van de beste kennisse hebben, sijn aen meer te defereren fael.

Simon, Jacob, Caspar, Maria en . . .
 Jase en haer Descendenten souden na mijn aentkeninge tot Liffabon overbleven sijn.

nota. Timon, mijn oud Oom, was traeket t'breeden Godde van Bastell van Wilffen, mijn grootvinder en van sijn moeder sijde, en sijn gade.

Mijn oud Oom Timon van Wilffen heb ik wel horen beropen dat hij in sijn jonge jaren de vrienden de Cordes had wesen besochen en dat ook mette vrienden in een vloepen was geweest, alwaer een van Nichten (welchers schoonheit sijn Ed. sijn pluchte te roemen:) had gesien, doch niet anders, als voor een fraelle: doch dat haer floort of deesfel had opgeslagen en alsoe mette vrienden gesproken.

Links:

Voorouderbewijs, de wapens van de vier grootouders van Gaspar Cunertorff (Gemeentearchief Kampen).

Jacob Johansz Cuyndertorf de Lege, helmteken twee vleermuisvleugels; rood kruis in veld van zilver; 3 mispelbloemen van goud, grond zwart.

Alijt Cuyndertorf, helmteken vleugels goud en de balken zwart; de grond goud, de drie turven zwart.

Simon Glauwe, helmteken "een morriaensch hoofd", met het corpus zonder armen, het lijf rood, boordje zilver, knopen goud. Balk met moriaan.

Lumme van Ingen, helmteken vogel met een kromme snavel; lelies in goud, veld in rood.

Boven:

Notitie van Hendrick Wolffsen over zijn oudoom Tymon van Wilssem (Gemeentearchief Kampen).

Hans Snel konden rondlopen, wanneer zij maar wilden, in *scharlaken* stierokken. Zijn ambitie was, opgenomen te worden in de Portugese adel en hij liet zijn Kamper familie de bewijzen verzamelen van een adellijke afstamming in het land van herkomst.³⁸

In Kampen werd Gaspar Cunertorff tijdens de processen vertegenwoordigd door zijn hiervoor genoemde broer Simon Cuynretorf en door Hendrick van Wilssem, de zoon van hun oudste zuster Lumme en Bartholt van Wilssem. In 1588 vertrekt Simon naar Emmerik, een Hanzestad aan de Rijn, en het is niet duidelijk of hij naar Kampen is teruggekeerd. Tussen 1598 en 1601 moet hij zijn overleden.³⁹ De sterk veranderende positie van de rooms-katholieken kan hebben meegespeeld, neef Hendrick van Wilssem moet zijn vierde kind “duer bedwangk” laten dopen “in de goeyen karcke” (1587). Eerder kwam daar nog een priester aan te pas: “heer Albert” of “heer Karsken [Christiaan] van Driell”, bij de laatste koter staat de doopheer niet meer vermeld. Hendrick van Wilssem overlijdt op 12 november 1592.⁴⁰ In 1594 treedt een volle neef van moederszijde op namens Gaspar: de jurist Andries Glauwe, die in Amsterdam woonde. Ten laste van Jan Janssen legt hij beslag op penningen onder handen van Isaïc Peters en Lambert Bubbert aldaar.⁴¹

Een halfbroer van Hendrick, *Tymon van Wilssem* (uit het “tweede bedde” van Bartholt), treedt op den duur op als de vertrouwensman voor de Portugese familie zaken. In zijn jonge jaren was hij eens in Lissabon op bezoek geweest en had daar de “vrienden” *De Cordes* bezocht. Zijn achterneef Hendrick Wolffsen noteerde: “Mijn oud oom Timon van Wilssem heb ik wel horen verhaelen dat hij in sijn jonge jaeren de vrienden gent. de Cordes had wesen bezoeken ende dat ook mette vrienden in een Clooster was geweest, alwaer eene van de nichten (welckers schoonheit sijn Ed. seer plachte te roemen) had gesyen, doch niet anders als voor een traille; doch dat haer floers of decsel had opgeslagen ende also mette vrienden gesproken.”⁴²

De versmade bruid! Achter een tralie. In welk jaar Tijmon van Wilssem Lissabon heeft bezocht is, niet bekend, of was hij hier om zijn “oom” te

38. Nieuw Archief Kampen [NAK], Handschriften, Inv. nr. 117, met veel gekleurde wapens.

39. *Kamper Almanak* 1991, p. 227.

40. NAK, Handschriften, Inv. nr. 117.

41. *Handelshuis*, p. CIV. Jan (Johan) Janssen van Campen woonde toentertijd in Amsterdam. De stad Kampen laat weten dat bij haar de zaak niet meer aanhangig is.

42. NAK, Handschriften, inv. nr. 117. Hendrick Wolffsen was een kleinzoon van Hendrick van Wilssem en Lumme Kuinretorf (een zuster van Caspar).

Kampen, in deze woonhuizen, oorspronkelijk met twee trapgevels op de kop van de Boven Nieuwstraat, hoek Muntplein, was eind 17de eeuw een Portugees-joodse synagoge gevestigd (Foto: Ernst Hupkes www.tekampen.nl).

ondersteunen en heeft hij tegen 1585 het bewijsmateriaal voor de komende rechtszaak terug meegenomen naar Kampen? Er is sprake van “de vrienden” (handelspartners) De Cordes. Waarschijnlijk zijn er twee broers vanuit Antwerpen naar Lissabon getogen, want later is er sprake van een sobrinho, een oomzegger van Simon de Cordes. Simon sloot een huwelijk met Cunertorffs dochter Johanna. Een andere, Maria, huwde in 1584 met een koopman op India, Senor Hermao Vermer el Cimhado.⁴³ Een zoon van dit echtpaar zou een hoge positie bekleden bij het Aartshertogelijk paar Albrecht en Isabella, die van 1598-1621 namens de Spaanse Koning in Brussel regeerden (in feite alleen over de Zuidelijke Nederlanden).⁴⁴ Gaspar Cunertorff moet tussen 1596 en 1600 zijn overleden.⁴⁵

43. *Handelshuis*, p. 394, 401.

44. Ook bij Du Mortier, a.a., p. 173.

45. Kees Schilder, *Kamper Almanak* 1991, p. 227.

Zoektocht

Mijn opmerkzaamheid werd indertijd (in 1991) getrokken door die naam: De Cordes, in verband met de familie Kuinretorf. Waar kende ik die van? Was hij niet een van die wereldreizigers die voor de “opkomende” Republiek het zeegat uitvoeren, eind 16de eeuw: met namen als Jan Huijgens van Linschoten, Cornelis de Houtman, Olivier van Noort, Willem Barentsz (de route om de Noord naar het Verre Oosten) en anderen? Toen ik dit lijstje weer oppikte toen ik me verdiepte in de schilder Hendrick Avercamp (Amsterdam 1585 - Kampen 1634), leerde een vluchtige naslag in het *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* dat zij reeds waren opgenomen in het pantheon van de Nederlandse maritieme geschiedenis⁴⁶ (dat herinnerde ik me dus goed van de lagere school). Verheugd meldde ik mijn vondst aan Kees Schilder, die me prompt nog enkele tips gaf om verder te zoeken (hij had het verband nog niet opgemerkt).

In Antwerpen vinden we in 1566, het “Wonderjaar”, een familie De Cordes, kooplui die als zeer vermogend te boek stonden; zij bewogen zich in de kring van de militante calvinisten.⁴⁷ Kwam de familie oorspronkelijk uit Spanje? Na de “Spaanse furie” in 1577 en de val van Antwerpen in 1585 trekken steeds meer kooplui naar *Selant* (Arnhemuiden, Middelburg) en Holland (Rotterdam, Amsterdam; Enkhuizen aan de Zuiderzee), dus naar de twee handelsprovincies aan de open zee, onder wie Simon de Cordes, naar we aannemen met vrouw en kind. Toch blijft er een familie De Cordes werkzaam in Antwerpen en woont er in Amsterdam tenminste nog een koopman van die naam, Jacques de Cordes. Sommige Portugees-Spaanse Joden sluiten zich aan bij de Gereformeerde Kerk. Bleef men rooms-katholiek dan moest men in de Noordelijke Nederlanden speciale charters, vergunningen, verwerven van de Staten-Generaal: de handelaren waren welkom, hun religie werd geduld, mits in het verborgene beoefend! In het begin van de 17de eeuw keerden veel geslachten terug tot het Jodendom, Amsterdam was een vrijplaats voor hen geworden, de stad kon het zich in de opmars naar de Nieuwe Eeuw niet permitteren hen af te weren of te

46. In deel 7 van het *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, Leiden 1927.

47. Marnef, p. 134.

belemmeren, de handel zouden zij dan immers meenemen.⁴⁸ Bedacht moet evenwel worden dat in de *gereformeerde* Republiek nog steeds Art. 13 van de Unie van Utrecht gold: “[...] dat men nyemant ter cause van de Religie sal mogen achterhaelen ofte ondersoecken [...]”.⁴⁹

Geen Inquisitie! Het is onduidelijk waar en wanneer De Cordes precies woonde in de Noordelijke Nederlanden en welke handel hij dreef. In de jaren negentig duikt zijn naam telkens op in Amsterdamse notariële archieven. “Portugaelsche” kooplui uit Lissabon geven notaris Snellingh opdracht namens hen gelden te innen bij Simon de Cordes. Voor notaris David Mostaert wordt deze transactie bevestigd (1593).⁵⁰ Bij sententie van het Kamper gerecht op 16 augustus 1596 wordt *Symon de Cordis* gevrijd van de vordering die Peter Woltersz op hem had.⁵¹ In een acte van 3 september 1596 wordt hij samen genoemd met vier (andere) grote kooplui en ondernemers, terwijl hij op 24 mei 1597 koopman te Middelburg wordt genoemd. In een akte van de Amsterdamse notaris Bruyningh (31 januari 1600), heet hij deelnemer aan het kapitaal van vijf schepen, gezeild naar de Straat van Magelhães. Simon de Cordes, zijn zoon Simon, én de al genoemde oomzegger, Balthasar, zouden deelnemers worden bij een van die stoutmoedige ondernemingen uit de slotjaren van de 16de eeuw: die van de “Compagnieën van Verre”, de voorlopers van de *Verenigde Oost-Indische Compagnie* (1602).⁵²

48. In Kampen kregen Portugees-joodse kooplui in 1661 een charter, waarbij deze stad in Oost-Nederland de eerste was die officieel Joden uitnodigde zich hier te vestigen. Zij hadden een huis op de kop van de Boven Nieuwstraat als synagoge ingericht. De Portugezen trokken weer weg, maar een (nu Hoogduitse) Joodse Gemeente was intussen gevestigd. In de liturgie van de Kamper synagoge bleven enkele “Portugese” elementen bestaan. Cf. Helena Poppers, *De Joden in Overijsel van hunne vestiging tot 1814*, Utrecht-Amsterdam 1926 (nagelaten dissertatie), p. 11, en eigen onderzoek.

49. Cf. W. Heijting (red.), *Geen heersende kerk geen heersende staat. De verhouding tussen kerken en staat, 1796-1996*. Uitgave Koninklijke Bibliotheek, Den Haag 1996.

50. Prins, p. 121, 114. Cf. W.Chr. Pieterse, “Notarial records in Amsterdam relating to the Portuguese Jews in that town up to 1639”, in: *Studia Rosenthaliana*, Vol. 1, Nr 1, January 1967, 109-115, p. 112 (14 oktober 1593). Een zuster van de notaris, Hester Mostaert, was de tweede echtgenote van rector Peter Vekemans, de grootvader van Hendrick Avercamp, die in Amsterdam woonde. De familie Mostaert stamde uit Antwerpen.

51. *Kamper Almanak* 1991, p. 227. Peter Woltersz beplante landaanwas van het Kampereiland met stekken van els en wilgen. cf. E.G. van Vliet, *De stad van Avercamp. Kampen in de zeventiende eeuw. 7. Water en wind; leven tussen Zuiderzee en IJssel*, Kampen 1999, p. 120.

52. *De reis van Mahu en De Cordes door de Straat van Magelhães naar Zuid-Amerika en Japan, 1598-1600*. Drie delen. Bezorgd door F.C. Wieder, Den Haag 1923-1925 (Werken van de Linschoten Vereeniging delen XXI, XXII, XXIV), deel XXI, p. 13-14 (“De reeders”).

Oorlog en handel

Koopman en reder was in het middeleeuwse en vroegmoderne Kampen een veel voorkomende combinatie, de familie Kuinretorf was hier een goed voorbeeld van, maar zij was beslist geen uitzondering.⁵³ Nu de tuin van de Opstandige gewesten was gesloten, veranderde er veel. Noord-Europa vocht om een eigen plek op de wereldzee tegen de dominante positie van het grote Spaanse Rijk (inclusief Portugal). Hollandse zeelui voeren op alle zeeën en bij alle rederijen ter wereld, zij kenden de nieuwe, exotische bestemmingen en brachten die kennis mee naar huis, soms spioneerden zij voor het thuisfront (vaarroutes, kaarten). De Staten-Generaal van de jonge Republiek en Stadhouders Prins Maurits – de legercommandant in deze glorieuze tien jaren – achtten het van groot belang dat ook ter zee afbreuk zou worden gedaan aan de Spaanse hegemonie. Zij gaven kaperbrieven uit en keken jaloers naar de Engelsman Francis Drake, die rond de wereld was gevaren (1577-1580) en de Spaanse Armada had verslagen (1588).⁵⁴ Zij juichten elk particulier initiatief toe van kapitaalkrachtige “vennootschappen” die de schepen wilden *uitreden*, teneinde een stevige plek op de wereldmarkt te gaan veroveren. Die schepen moesten dan wel opgetuigd worden met kanonnen, kogels, pistolen en kruid. Koopman, reder, én militair strateeg.

In 1595-1597 bereikte Cornelis de Houtman met vier schepen Java en Sumatra en ondanks het feit dat één schip verloren ging en bij terugkeer in de zomer van 1598 op de rede van Texel 150 van de 249 koppen ontbraken, was de expeditie geslaagd te noemen. In 1599 werd de terugkeer op doek gebracht door de zeeschilder Hendrick Cornelisz. Vroom (ca. 1562-1610). De schepen met de wapperende Prinsenvlag, het *Oranje-blanje-bleu*. Een golf van enthousiasme sloeg door de Republiek. Direct na de thuiskomst van De Houtman namen twee Rotterdamse reders, Pieter van der Haegen en Johan van der Veken, het initiatief om een vloot van vijf schepen uit te rusten die de zee weg naar Japan en het Verre Oosten, mogelijk zelfs California (het “Goudtland”), zouden verkennen.⁵⁵ Er voeren militairen mee aan boord van de schepen (en Engelse trompetters voor het afgeven van signalen). Fransosen

53. Kees Schilder heeft dit veelvuldig aangetoond in zijn genealogische studies over deze periode van de Kamper geschiedenis.

54. In 1522 en 1536 waren de Spanjaarden en Portugezen hem voorgegaan.

55. De volgende paragrafen zijn - tenzij anders aangegeven -, ontleend aan de delen XXI (algemene beschrijving) en XXIV (Japan) van *De reis van Mahu en De Cordes* (uitg. F.C. Wieder). Deel XXII (nautische en geografische kennis).

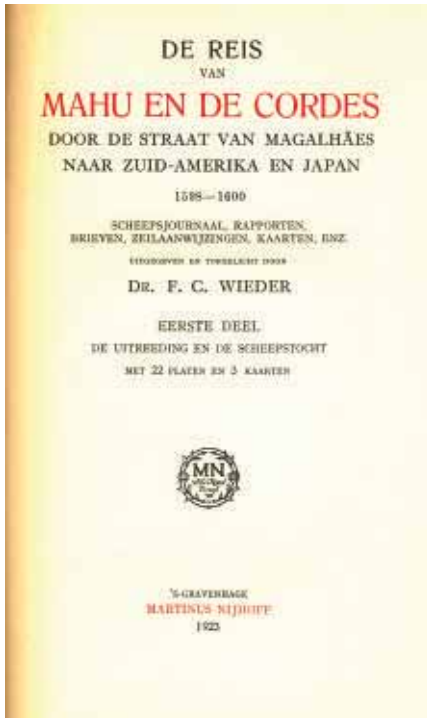

Plattegrond van Rotterdam, kopergravure van Henryck Haestens te Leiden, 1599. Op de Maas vijf zeeschepen: Het Geloof, De Hoop, De Liefde, De Trouw en De Blijde Boodschap (Bieder, p. 2 en 3).

poetsten de geweren. Op 27 juni 1598 zeilden de zeeschepen⁵⁶ het Goerese Gat uit, richting Kaap-Verdische eilanden en de Afrikaanse kust. Admiraal was Jacques Mahu, terwijl Simon de Cordes optrad als vice-admiraal. Een kaartenmaker uit Leiden haastte zich de schepen af te beelden op een nieuwe, door hem vervaardigde, plattegrond van Rotterdam (1599).

De uitkomst van deze gewaagde onderneming was rampzalig. Van de ruim 500 koppens tellende bemanning overleefden een kleine 100 man, de anderen stierven: velen door ziekten, anderen werden gedood door de vijand

56. *De Hoop* (het admiraalschip); *De Liefde* (vice-admiraal); *Het Geloof*; *De Trouw*; *De Blijde Boodschap*. Dit waren niet altijd de oorspronkelijke namen, maar kennelijk voor de gelegenheid geschapen. Zo heette *De Liefde* oorspronkelijk *De Erasmus* en *De Blijde Boodschap*, 't *Vliegend Hert* (de laatste naam werd populair, herbergen werden zo genoemd, en het werd een familienaam: *Vliegenthart*).

Mahu en De Cordes. De volgende vier afbeeldingen zijn ontleend aan dit werk.

werd al vóór het einde van dat jaar uitgegeven bij Zacharias Heyns in de Warmoesstraat⁵⁷ te Amsterdam. Het *Wijloopigh Verhael* geeft een levendige beschrijving van de barre overwintering van de vloot in een baai van Straat Magelhães (1599-1600). Met platen.

Verbleef Johanna toen in Rotterdam of had zij zich in Amsterdam gevestigd? Stellig zal zij in die zomer van 1600 al de eerste berichten gehoord hebben en gelezen, wellicht niet in alle details wat haar geliefden betreft, want de schepen waren van elkaar geraakt in de Grote Oceaan. De Rotterdamse reders en aandeelhouders leden grote schade, ook De Cordes (en zijn erven)! Wel konden de assuradeurs worden aangesproken (1602). De Staten van Holland had een forse garantie gegeven voor het lenen van

of vergingen met het schip, nog weer anderen raakten gevangen. Admiraal Mahu (34 jaar oud), De Hoop, bezweek in september 1598 onder de Afrikaanse kust. Maar ook de drie leden van de familie De Cordes keerden niet weer. *De Blijde Boodschap*, het kleinste schip, viel in de handen van de Spanjaarden bij Valpareiso, Chili, de overgebleven bemanning werd gevangen gehouden. *De Liefde* zette koers naar Japan en belandde daar in april 1600. *De Trouw*, kapitein Balthasar de Cordes, zette koers naar de Molukken, maar werd met een deel van zijn mannen in de pan gehakt door de Portugezen (5 januari 1601) op Tidore, Ternate. *Het Geloof* keerde noodgedwongen terug: was op 13 juli 1600 retour in Rotterdam met aan boord een Indiaans meisje dat echter spoedig stierf. Het journaal van de chirurgijn aan boord van *Het Geloof*

57. *Amsterdam in 1597*, p. 41, 145.

Wijdtloopigh verhael van tgene de vijf

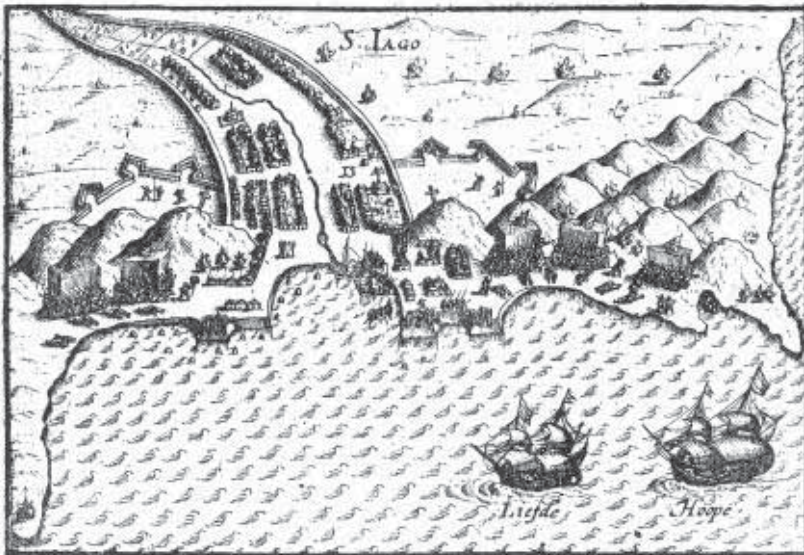
Schepen (die int jaer 1598. tot Rotterdam toegerust werden / om door de Straet Magellana haren handel te dypen) wederbarn is: tot den 7. September 1599. toe / op welken dagh Capiteijn Sebald de Weert, met twee schepen, door ontweerde vande vloete versleken werde. Ende voogt in wat groot gebaer ende eisenbe sy by de vier maenden daer naer inde Straet gheleght heeft, tot dat sy ten lesten heel rebdeloos sonder schuyt oft boot, maer een anchor behouden hebbenbe / door hooghdinghenbe noot weder naer hups heeft moeten keeren. merst bescreven door M. Baxens lanck. C. Burgijn.

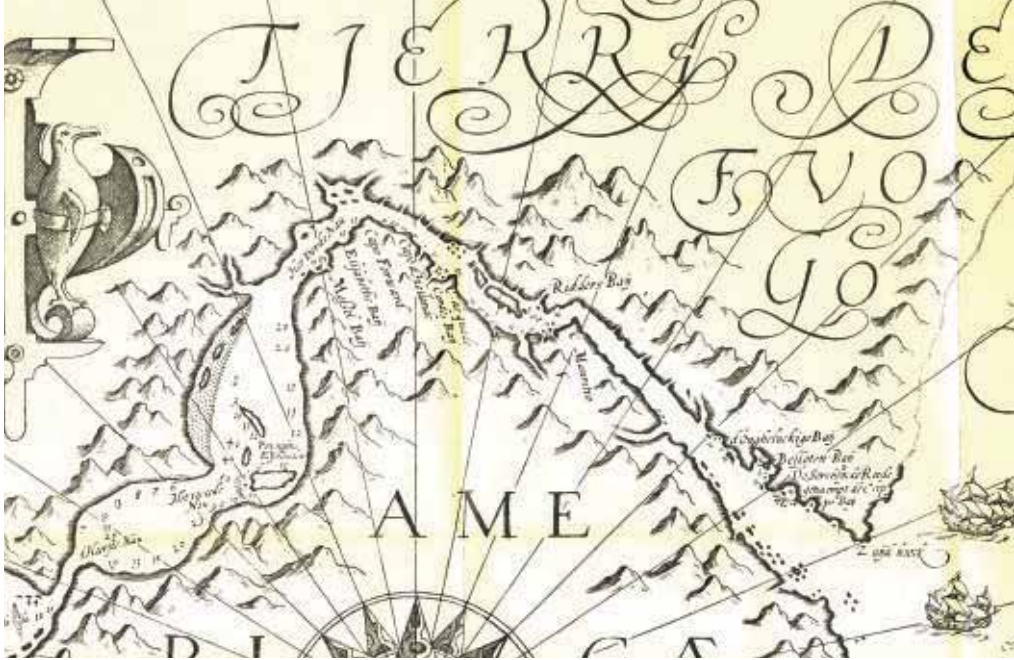
te Amsterdam, by Zacharias Heijns, inde Warmoeftstraat, inde Hoek-dueghden.

Titelblad Wijdtloopigh Verhael.

De Hoop, het Admiraalsschip, heeft de driekleur, de Prinsenvlag, in top (Bieder, p. 142).

De Liefde en De Hoop in een baai voor de kust van Chili (Bieder, p. 159)

Jan Outghers, bewerkt fragment van de kaart door hem in opdracht van Simon de Cordes getekend. Ontleend aan de Atlas van Mercator en Hondius, Amsterdam 1606. Midden boven de Ridders Bay, waar de Eed werd gezworen, links tegenover: Cordes Bay (Bijlage bij Bieder, II, zie III, p. 159).

geschut, die in 1612 uiteindelijk geheel was uitgekeerd aan de reders. Hieruit blijkt wel dat de expeditie ook een militaire onderneming is geweest om de Spanjaarden (en Portugezen) zoveel mogelijk afbreuk te doen. Met *Het Geloof* was een fors deel van de eigen lading teruggekomen. Een zichtzending uit de handelswaar:

In Japan, waar *De Liefde* aanmeerde, noteerden de plaatselijke autoriteiten: elf grote kisten met wollen stoffen [handelswaar]; een koffer met 400 kralen kettingen, en even zoveel van amber, een kistje met stukjes gekleurd glas, enkele spiegels en brillen, vele kindertrompetjes; 2000 cruzados [handelsgeld]. Op de andere schepen dergelijke waar, en: laken uit Rouen, fijn linnen, wapenrokken, doek, zijde, papier, glaswerk, ijzerwaren, gereedschap; kleren; boeken; goud. *De Trouw* – kapitein Balthasar de Cordes – had “een roodt scharlaken mantel” en enkele vergulde *vierroers* (vuurwapens) met “been ingeleijt”. Bij de verhoren door de Spanjaarden in Lima (Peru) liet het scheepsvolk leukweg de vele wapens en het kruit doorgaan voor handelswaar. Nu we toch aan het opsommen zijn, wat at en dronk men aan boord? Brood en beschuit; meel en koren; rijst; havergort; zoet tarwedee (cuzcuz); millies; vruchten; aardappelen; wilde kruiden; kaas; vlees; vis; eieren en honing; potspijs; olie; peper; wijn; brandewijn; water; pinguins; mos-

Titelblad van de eerste uitgave van de kaart van Jan Outghers.

selen. Toch werd er soms honger geleden en leed de bemanning bij vlagen aan scheurbuik, kennelijk had men meer gerekend op goede havenplaatsen waar geproviandeerd kon worden –, maar daar zat de “vijand” en woonden de Indianen (die niet altijd met kralen en spiegeltjes genoeg namen).

Simon de Cordes

Van Simon de Cordes werd door het gevangen scheepsvolk gezegd tegen de Spaanse ondervragers dat deze ongeveer veertig oud moest zijn en geboren was in Antwerpen of Amsterdam. Hij had het vak van koopman in Lissabon geleerd en had daar ook zijn vrouw gevonden, zij verbleef nu in Amsterdam. Hun zoon was ongeveer 19 jaar oud (1599). In hun ogen was De Cordes rijk (“muy rrico”) en een “mercadero soldado”; ook zou hij geld gestoken hebben in de hele Rotterdamse onderneming (“tiene parte en la dicha armada”). Toen na de dood van Mahu De Cordes Admiraal werd en de overstap maakte van *De Liefde* op *De Hoop*, moet hij de vaarroute via Straat Magelhães hebben voorgesteld. Hij werd vergezeld door een “jonghen die goedt Portugeesch konde”, hij was dus geen geboren Portugees. Aangekomen in de Straat liet hij alle bevelhebbers bijeen trompetteren. Op het kiezelstrand van een Baai zwoeren deze “Ridders” trouw aan de “Broeder-

Het schegbeeld van
De Erasmus van het schip
'De Liefde'
(Museum Kyoto, Japan).

schap van den Ontbonden Leeuw” – zij spreken af de koning van Spanje zoveel mogelijk afbreuk te zullen doen.⁵⁸ (Ergens is sprake van een predikant die hier een openbare predicatie hield; De Cordes en zijn familieleden bleven rooms-katholiek, waar een enkele zeeman mee spotte: “onsen papistigen capiteijn”). Als de mannen kou lijden bij Magelhães laat De Cordes de kassen met laken openmaken om ze van extra kleding te voorzien. Overal langs de kusten van Chili kon brandhout gesprokkeld worden om de vuren brandende te houden. Aan kaartenmaker Jan Outghersz. van Enkhuizen geeft De Cordes opdracht een nauwkeurige kaart te tekenen; Jan zat aan boord van Het Geloof en zo bleef zijn kaart bewaard. Simon de Cordes en zijn zoon voeren verder met De Hoop. Toen hij met 27 man een eiland voor de kust aandede om proviand in te slaan, werd hij verraderlijk in de val gelokt en door de Indianen vermoord (november 1599). De lijken werden van de rotsen gesmeten. Simon de Cordes jr. werd nu admiraal op *De Hoop*. Toen een meer ervaren zeeman bij S. Jago voorstelde om één schip te behouden en dan met de overige mannen gezamenlijk verder te zeilen, werd dat door de twee kapiteins (als strijdend met hun eergevoel) afgewe-

58. Mahu en De Cordes, p. 12-13, 63. Ook in het vervolg is veel ontleend aan deze bronnen-verzameling.

zen. Dat werd Simon jr noodlottig, zijn schip verdween in de Grote Oceaan. *De Liefde* bereikte Japan, april 1600, we zagen het al.

Rampzalig, menselijk en financieel. Hoe konden jonge mannen, 19 en 22 jaar, hoe welopgevoed ook, zulke verantwoordelijkheden dragen; zij waren kooplui geen zeevolk, en ook geen getrainde vechtjassen, de Oceaan was hen onbekend, en de kaarten lieten hen vaak in de steek, de vijanden werden verkeerd ingeschat. Het ontbrak hen aan strategisch inzicht en aan ... zelfkennis. Hun eed en eergevoel zeiden: doorgaan, ook waar opgeven geboden was (zoals *De Blijde Boodschap* deed, met een zeer ervaren kapitein aan boord). Toch, zeggen de geleerden, heeft deze reis het zijne bijgedragen in de ontwikkeling van Nederland in de wereldhandel en de scheepvaart. Betere kennis van het moeilijke vaarwater in de Straat Magelhães (de vervaardiging van een eigen kaart die tot ver in de 18de eeuw werd gebruikt); de voorbereiding van de latere Nederlandse positie in Japan (Decima). Op botanisch terrein: planten uit de Straat en van de Kust van Guinee, bestemd voor professor Clusius in Leiden.⁵⁹ Ook op het gebied van de zee-archeologie⁶⁰ schijnt de Straat interessant te zijn. In Japan is nog origineel Rotterdamse erfgoed achtergebleven: het schegbeeld van *De Liefde*, Erasmus voorstellende.⁶¹

Afwikkeling van zaken

De Staten Generaal en de Stadhouders lieten gevangenen in den vreemde niet in de steek. Misschien moeten we zeggen: de gevangenen hadden geluk dat de Prins zo'n goede strategie was en in 1600 bij Nieuwpoort de Spanjaarden vernietigend had verslagen en de Spaanse legeraanvoerder, Franciscus de Mendoza (de Admirant), gevangen had genomen.⁶² Een uitmuntende gijzelaar. De Spanjaarden waren bereid, na onderhandelingen, ook de in Zuid-Amerika gevangen "Hollanders" in de losprijs te betrekken. Zij werden eerst naar Lissabon gebracht om in juli 1604 gelost te worden en zo konden zij terugkeren naar het vaderland. Met hun verhalen, en met die

59. *Mahu en De Cordes*, p. 101-102.

60. Aldus dr. Jerzy Gawronsky, maritiem archeoloog en stadsarcheoloog van Amsterdam, in: K.W.J.M. Bossaers, *Dirck Gerritsz Pomp alias Dirck China*, Enkhuizen 2002, p. 67-77 (symposium-bundel).

61. Cf. J.W. van Nouhuys, "Erasmus in Japan", in: *Rotterdamsch Jaarboekje 1927*, 88-101. Japanse toeristen in Rotterdam bezoeken daar graag het standbeeld (van Hendrick de Keyser) van Erasmus van Rotterdam (ca 1466-1536), terzijde van de Laurenskerk.

62. Cf. A.Th. van Deursen, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde*, Amsterdam 2000.

via andere wegen teruggekeerden, werden vele details bekend bij de nabestaanden. De man die namens de Hollanders naar Lissabon toog om hen op te halen heette Tymon Barentsz, het schip met de repatrianten kwam in februari 1605 in Rotterdam aan. Laat ik nu denken dat achter deze naam onze Tymon Bartoltsz schuilgaat!⁶³

Maar we kunnen ons vergissen. Hij kende wel de reis naar Lissabon. In ieder geval was hij sterk betrokken geweest bij de vrienden De Cordes, bevelhebbers op deze jammerlijk mislukte missie. In ieder geval voelde zijn nicht Johanna zich sterk bij hem betrokken. Dat blijkt ook hieruit: *Joffer Johanna Cunertorff*, weduwe wijlen *Symon de Cordes*, draagt de jaarlijkse opbrengsten “sess ende dertich carolus gulden jaerlix”, die zij in Kampen nog trekt “uth seker huys ende arve gelegen binnen deser stadt Campen” over aan Tymon van Wilssem, zijn vrouw Joffer Gheessien van Hardensteyn en erfgenamen (29 oktober 1601), met stadszegel van Amsterdam.⁶⁴ Cunertorff, zoals haar vader zijn naam schreef, *Tymon*, de neef die eigenlijk geen neef was, die haar vader bleef steunen. Als haar laatste Kamper oom, Johan Kuinretorf (1532-1608),⁶⁵ een geestelijke met een lagere rang, sterft en hij haar enige stukken land in IJsselmuiden nalaat, dan sluist zij die door naar... Tymon van Wilssem, maar nu vanuit Lissabon. De akte is interessant en daarom laten wij die grotendeels volgen:

“Den 8den novembris anno 1609 is in den gerichte gekomen die E. Tijman van Wilsem, ende hefft aldaer vertoent seeckere volmachtz brieff, dato den 12den decembris anno 1608, in 't latijn geschreven, gepassiert toe Lixbona voer Michael de Conso, notario publico, en Christoffel Distaan ende mit Victorino Herlemq als getuijgen, binnen Lixbona wonende, in den gerichte gelesen ende voir guet aengenomen, alwaer inne die E. joffrou *Johanna Cuinderturff*, oick wonende binnen Lixbona, weduwe van salige *Sijmon de Cordis*, als eenige naegelaten naeste erffgenaem van saliger *Johan Cuinderturff*, haren ohme, binnen Campen in den heeren gerustet, hefft vollenkomen macht ende auto-

63. Nader onderzoek moet hier natuurlijk uitsluitel geven.

64. RAK, 16 november 1602, fol. 175v.

65. In 1595 moest Johan Kuinreturf aan de magistraat van Kampen opgave doen van zijn inkomsten. *Kamper Almanak* 1991, 214, 225-226. Zo bezat hij een vicarie, een afzonderd kapitaal (wij zouden zeggen: een stichting), waaruit het levensonderhoud van een priester betaald werd en de opbrengsten van de Kuinreturfvergadering gelegen tussen Vloedijk en Hofstraat.

riteit gegeven haren neven *Tijman van Wilsem*, comparant voirschreven, alle die erffenissen van oir salige ohme Johan Cuinderturff voirschreven op haer alleine gecomen ende gearfft, sal moegen aenveerden, vercoepen ende gerichtelijcken te transportieren, allen t' gelijck sie selffs in de gerichte wesende daer die guijderen gelegen sijn, solde moegen ende behoeren t' doene.

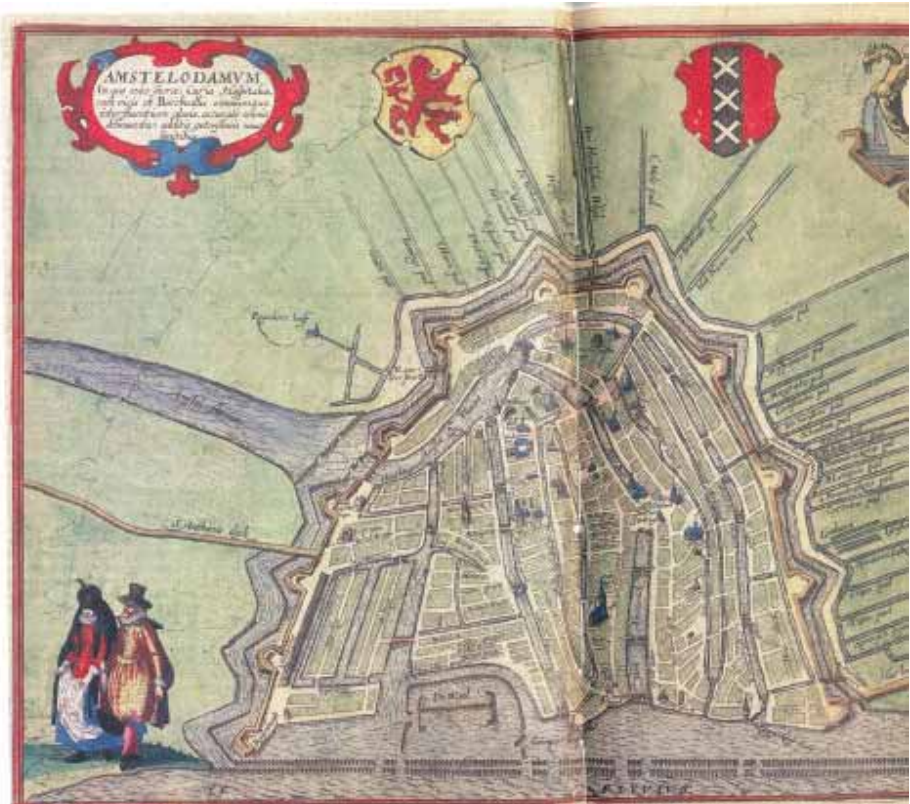
[*verkocht*] tot profijte ende erfelijck besidt ende rustelijcks gebruik van der erentfesten ende erentrijcke joffrou *Gerbrich Brantz*, wedewe des saligen heren Jorrien van Westendorp, van wegen Coen. Maj. toe Hispanien in sijn leven raetzheeren der Ommelanden des stadtz Groningen, voir haer ende haeren erfgenaemen:

Een waere opten Isselmuider Oirt, met die gerechticheit van d' Isselmuijder Meent, die visscharien van die colcken, soe binnen als buiten dijcx, als oick mede mitte gerechticheit van sant in den Sandtberch, ende voirtz mit sijn vordere annex ende gerechticheit, allent soe 'tselve Johan Cuinderturff in sijn levent toe behoert hefft. [...] Een waere offte twee koe weijdens opten hoogen Isselmuijder Weert, mit die gerechticheit van den Voir Weert, die bij salige Johan Jansz van Campen besticket is. Ende dit alles mit raet ende onraet daer toe behoerende."⁶⁶

Lissabon, de koning van Hispanien, Johan Jansz van Campen, Tymon van Wilssem, in één document bij elkaar gebracht, het lijkt een samenvatting. De rol van Jan Janssen blijft onduidelijk: heeft hij land dat aan de Cunerterffs toebehoorde, bestickt (zie slotzin)? Heeft hij er palen omheen gezet (zoals ik interpreteerde) of heeft hij – een lieflijk beeld – stekjes geplant voor wilg en es (zoals Lies van Vliet zou interpreteren)⁶⁷ om land te winnen voor de “Camper Eylande”: was hij niet in Grafhorst geboren? Tymon van Wilssem zou in 1617 lidmaat worden van de Gereformeerde Kerk, een stap die de nicht in Lissabon niet zal hebben bekoord. Van Wilssem bekleedt – geheel in de lijn van zijn voorgeslacht – enkele openbare functies, maar na 1620 – het jaar van de grote schoonmaak onder de magistratuur op last van Prins Maurits in verband met de remonstrantse troebelen die in Kampen

66. Rechterlijk Archief van het schoutambt IJsselmuiden, inv. nr. 5, fol. 64v [08.11.1609]. Met dank aan Kees Schilder.

67. Zie noot 51. Opvallend blijft dat de vroegere “Kuenretorffsweerd”, stadservern 23 en 24, nog steeds “De stikken” en “De stikkenpolder” heet. Cf. J. Grooten, *Pachters van de stadservern op het Kampereiland 1432-1998*, Kampen 1999, p. 90 en G. Hendriks, *Een stad en haar boeren*, Kampen 1953 (kaart).

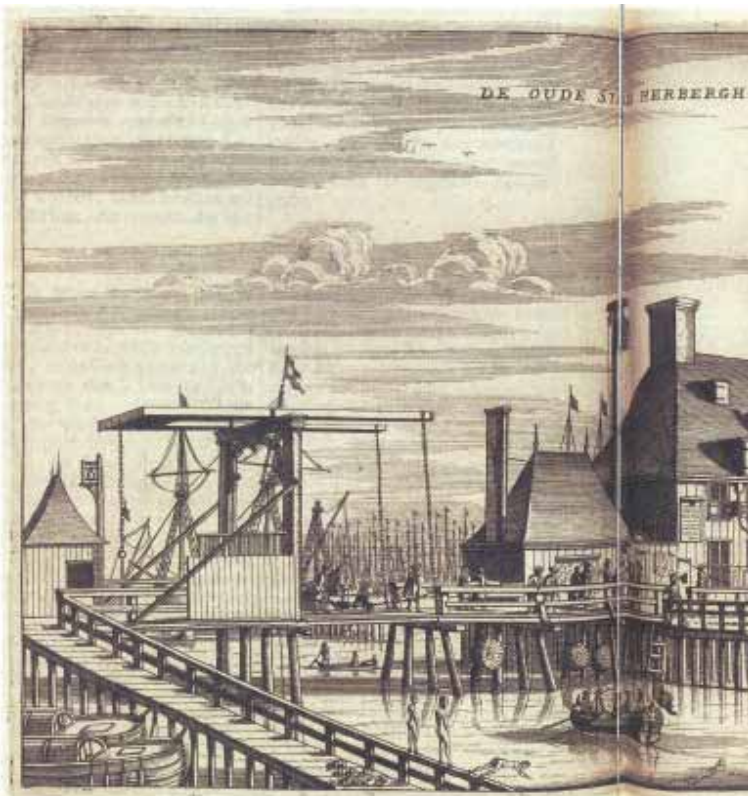
"Kaart van Amsterdam omstreeks 1585", "Camper Hoofd" (onder, midden) voor het veerschip uit Kampen (Amsterdam voor vijf duiten per dag, p 52-53).

heftig waren geweest – komt hij een en andermaal in de moeite met het Kamper stadsbestuur: zo bezocht hij de verboden vergaderingen van de remonstranten.⁶⁸

De opvallende dame

Kan Johanna de opvallende dame op het schilderij van Hendrick Avercamp zijn geweest, dat was onze beginvraag. Schilderde hij naar voorbeelden? Of keek hij om zich heen in de stad? Dan kan hij Johanna, uiteraard in gezelschap van heren, daar hebben zien wandelen. Of hebben zij wel eens op het

68. Cf. J. van Gelderen, "Kerkelijke geschiedenis: zeventiende en achttiende eeuw", in: H.J.J. Lenferink (red.), *Geschiedenis van Kampen. "Maer het is hier te Kampen"*, deel I (Kampen 1993), p. 145-218, m.n. p. 150-156 en p.188-194. Voor deze bijdrage was ruimschoots gebruik gemaakt van de verzamelstudies van Lies van Vliet.

“Herbergh aan het IJ”, Amsterdam, begin 17de eeuw. Ook Avercamp tekende dergelijke taferelen, cf. Roelofs, p. 98 (idem, p. 18).

karveelschip van Amsterdam-Kampen *vice versa*, als Hendrick zijn familie opzocht en Johanna een laatste blik wilde werpen op de stad van haar voorouders?⁶⁹ Heeft zij oom Johan in zijn laatste jaren nog opgezocht en nagepraat met neef Timon? Het uithangbord van de Herberg *Het Wapen van Spanje* aan de Koornmarkt gezien? Waarom niet eigenlijk.

69. Van Vliet, 7. *Water en wind; leven tussen Zuiderzee en IJssel* (1991), 14-24. cf. Maarten Hell & Emma Los, *Amsterdam voor vier duiten per dag. Gids voor uitgaan, sightseeing, shopping, eten & drinken in het Amsterdam van de Zeventiende Eeuw, Amsterdam 2011*. Het frappeert dat de auteurs alle veerdiensten opsommen, maar één van de oudste, die op Kampen, overslaan! Terwijl er toch heus een Kamper Hoofd was, en een Kamper Steiger, zie de kaart in hetzelfde boek uit 1585, p. 52-53; een Kamper Huys in de Warmoesstraat, een Herberg *Het Wapen van Campen!* Een pijnlijke omissie in deze schitterende gids. Het echtpaar op deze kaart had zo op een “wintertje” van Avercamp kunnen figureren. En uit het materiaal dat Lies van Vliet verzamelde kan zó een dergelijke gids voor de stad van Avercamp in de 17de eeuw worden samengesteld.

Nogmaals: de opvallende dame.

en man: heeft ze hen uitgezwaaid aan de rede van Rotterdam en hen herkend aan die kledij, rode stipjes naar de verte? Wonderlijk hoe een schilder een werkelijke geschiedenis zó, onwetend natuurlijk, in alle finesses kan weergeven. Dichterbij kan ik niet komen.

Maar kan de jonge schilder haar geschiedenis gekend hebben? Het *Wijdloopigh Verhael* uit de Warmoesstraat was een bestseller. Hoe verklaren we de kopie in d'Evora, de theologenstad in Zuid-Portugal? Heeft iemand, of het nu in Kampen was of in Amsterdam, het *Wintergezicht* gezien, met die opvallende dame en heeft diegene toen een kopie laten maken, voor die dame in Lissabon, met haar bijzondere verhaal: een Kamper achtergrond, maar toch zo echt deftig Portugees? (Geen Prinsenvlag, dat riep te pijnlijke herinneringen op, was dat niet de vlag die wapperde op de schepen waarop haar geliefden voeren?). De scharlaken rode mantel van haar vader, de felrode mantel van haar neef, misschien ook van haar zoon